

Миедка – „она коју је обележио медвед, она која живи између два света“

Nastasja Marten, U očima zveri. CLIO, Beograd 2022, 129 str.
Prevela sa francuskog Ljiljana Mirković

Настасја Мартен [Nastassja Martin] је француска антропологиња, књижевница, алпинисткиња, еколошка активисткиња и, судећи према начину самопредстављања у делу о којем је реч, нека врста добровољног отпадника од свог западног друштва. О биографији и професионалном раду Мартенове домаћи читалац може мало да сазна или реконструише из њене аутоетнографије, будући да је ауторка веома уздржана када је реч о дељењу таквих података о себи. Рођена је 1986. године у Греноблу и одрасла у Ла Пијеру, селу у Алпима (регион Оверња-Рона-Алпи). У осврту на детињство напомиње да је желела да живи „зато што постоје дивље животиње, коњи и зов шуме; широка пространства, високе планине и разбеснело море; циркузанти, акробате на жици и приповедачи историје. Антиживот се сводио на учионицу, математику и град“ (стр. 68). Изгледа да је избор антропологије као професије и начина живота далеко од куће био природан пут за врсту сензибилитета који поседује Настасја Мартен.

Студирала је социјалну антропологију на Школи за напредне студије друштвених наука (EHESS) у Паризу, одбранила докторску дисертацију о анимизму и космологији народа Гвич 2014. године у Лабораторији за социјалну антропологију и сада предаје на универзитету. Под утицајем свог професора и ментора Филипа Деколе, који је „оживео реч *анимизам* да би њоме вредновао и описао“ врсту света који се разликује од западног, одлучила је да се као антрополог посвети проучавању тих других начина живота и мишљења. „Зато што постоје неки стари видови живота који нису нестали, а које сте ви осавременили“, како је објаснила својој главној информанткињи Дарји (р. 1952, живела у колхозу до распада СССР), када

је стигла у Твајан где борави овај евенски клан (стр. 86).¹ Причајући о распаду Совјетског Савеза, Дарја јој је рекла, „Настја, једнога дана светлости су се погасиле и духови се вратили. Па смо опет отишли у шуму“ (стр. 81).

Настасја Мартен је почев од 2006. године вршила теренска истраживања најпре код народа Гвич из атапасканске лингвистичке групе у Форт Јукону на Аљасци,² где је провела неколико година, а потом међу Евенима на полуострву Камчатка у Русији (2014–2019). Живела је са овим сибирским номадима пет година у дубоко у тајги, „далеко од села, туризма и државе“, ловила заједно са њима, обедовала и спавала у њиховим јуртама, делећи њихов свакодневни начин живота. Најдуже је боравила на југу области Бистрински, у војној „no flying zone“, где последњи ловци номади Евени живе у релативној слободи, изван цивилизације. Стручњак је за арктичке народе и културе, и ко-ауторка документарног филма о зими у земљи Евена, *Kamtchatka: un hiver en pays évène* (2018).

Објавила је књигу *Les Âmes sauvages: Face à l' Occident, la résistance d'un peuple d'Alaska* (Дивље душе: против Запада, отпор људи с Аљаске) 2016. године, за коју је 2017. добила награду Француске академије „Луј Кастекс“ (Prix Louis Castex). Њено друго запажено дело, по карактеру документарно, аутобиографско-мемоарско, лично али не и патетично – каткад прожето хумористичким опаскама, каткад лирским пасажима у описима природе и карактера – представља рефлексивно аутоетнографско сведочење под насловом *Croire aux fauves* (Gallimard, Paris 2019). Дело је убрзо преведено на енглески, *In the Eye of the Wild* (2021) и немачки језик, *An Das Wilde Glauben* (2021). И ова књига је крунисана престижном наградом, „Жозеф Кесел“ 2020. године, као врхунско остварење у оквиру француске књижевности. Ауторка ју је посветила [свим] „Бићима која се мењају, ма где да су“ („To all creatures of metamorphosis, both here and there“, у енглеском преводу Софи Р. Луис; Martin 2021), док је епиграф преузела из Емпедоклове етичко-религијске поеме „Очишћења“ (фр. 117) – „Јер ја сам већ једном био и дечак и девојчица, грм и птица, и нема риба која

¹ Видети на интернет страници Point du Jour International, <http://www.pointdujourinternational.com/catalogueFiche.php?idFiche=38480&PHPSESSID=5a9f3ba429cefc5a016fa191ea69b2b0> (приступљено 3. 01. 2023).

² Видети „Lectures: Martin, N. 2016“, <http://www.archeo-gallay.ch/martin-2016/> (приступљено 4. 01. 2023).

се праћака у мору“,³ односно у преводу (препеву) Марјанце Пакиж: „Био сам некада ја већ и младић и девојка млада, жбуње и грабљи-ва птица и безгласна риба у мору“ (фр. 05, у Šćерановић 2021, 155).

Српски превод француског оригинала, *У очима звери*, састоји се од четири поглавља под насловима „Јесен“, „Зима“, „Пролеће“, „Лето“ и допуњен је поговором рецензенткиње Љубице Арсић, „Бекство у загрљај звери“ (стр. 119–129). Интерпретативни текст Љ. Арсић усредсређује се на колажну технику приповедања и симболизам текста, значења снова у кључу јунговске дубинске психологије (теорије архетипова) и промишљања нараторке и протагонисткиње о јединственом животном искуству, нападу опасне звери и доживљеној психо-физичкој трауми на терену 2015. године. Настасја Мартен има две теренске бележнице, тзв. дневну и ноћну, црну свеску. Прва је испуњена подробним описима, записаним разговорима и расправама, који ће након прераде, рефлексije и рационалне критике постати материјал за књигу. Друга је слична надреалистичком колажу: „аутоматско исписивање, непосредно, импулсивно, дивље (...)“ (стр. 32). Две бележнице су манифестни израз подвојености која је раздире, супротности између објективног и субјективног, спољашњег и приватног, интимног искуства.

У лето 2015. године, Настасја Мартен је заједно са својим пријатељима Николајем и Ланом кренула у двонедељну експедицију на планински масив Кључевски (Кључевскаја Сопка), свету планину за домороце и највиши активни стратовулкан на Камчатки (око 4.850 м), покривен снегом и ледом.⁴ У логору сања медведе чије је слике прогоне још од боравка у евенској јурти у тајги, буди се у зноју и тешкоби, али наставља да се пење, дише пуним плућима и ужива. „И то је потрајало неколико дана, осмех, лакоћа, тело се бруси, чула се изоштравају са успоном. Постоји неко пијанство високих планина. Силна срећа својствена издвајању. А одмах за њом чекају искушења“ (стр. 47). Последњег дана експедиције, након силаска са глечера, мењаве и свих преброђених тешкоћа, Мартенова се одвојила од својих сапутника и „другова по ужету“, заборавила на опрез и наставила сама да пешачи преко висоравни у густој магли. Тада је наишла на медведа.

³ Видети „Fragments of Empedocles“, prevod John Burnet. Wikisource, https://en.wikisource.org/wiki/Fragments_of_Empedocles (приступљено 4. 01. 2023).

⁴ „Volcanoes of Kamchatka“, UNESCO World Heritage Convention, <https://whc.unesco.org/en/list/765/> (приступљено 3. 01. 2023).

Тај сусрeт у дивљини између људској бића, жене и недокучивог бића звери, крволочног мрког медведа који јој је одгризао део лица, поломио виличну и јагодичну кост и трауматизовао тело и психу, чини *примарну* тему и *главни* догађај у личном искуству, наративу и рефлексiji о његовим значењима из перспективе социјалне антропологије и проучаване домородачке културе са њеним анимистичким веровањима. Након спасења и избављења из ваздуха, руским војним хеликоптером, следе месеци хоспитализације, најпре у „диспанзеру који личи на гулаг“ у селу Кључи, тајној руској војној бази ограђеној бодљикавом жицом (реминисценција на совјетско доба), а потом у болници у Петропавловску.

Успут, чујемо нешто и о положају преосталих, русизованих староседаца у том подручју и тајном центру за обуку руске војске:

„Не би требало да знам како на ово једно парче земље сваке недеље шаљу бомбе из Москве, да би одмерили домашјај и, у случају рата, погодили америчке обале мореуза. Не би требало да знам да су мобилисани сви староседеоци овог краја, Евени, Корјаци, Ителмени, бар оно што је од њих преостало; зато што у недостатку собова и шуме апсурд постаје правило, па они прилазе да се боре за своје мучитеље. Знала сам то од самог почетка, а и мој занат је да знам такве ствари. Евени, са којима шумску свакодневицу делим већ више месеци, причали су ми како бомбе увече прште близу спаваоница. Смејали су се мојим питањима (...), али би увек испричали све. Село, алкохол, туче, како шума постаје све даља, а с њом се, мало-помало, заборавља и матерњи језик, па недостатак посла; отаџбина је спас, те у замену добијају оно што нуди логор Кључи“ (стр. 13).

Боравак на „оронулом“ одељењу за реанимацију болнице у Петропавловску обилује специфично руским „обичајима“ и анегдотским ситуацијама, иронијом и синхроничитетом. Из ноћи у ноћ пацијенткиња чује необичне звуке; у соби за дежурства, главни лекар и хирург са златним зубима, златним ланцем око врата и златним сатом води љубав са медицинском сестром у смени. Из друге собе целу ноћ допире тугаљиво певање, испресецано крицима и јецајима, неког пијанца – о прошлим временима, Црвеној армији, животу у колхозу и сл. Једне вечери доноси јој мали телевизор; приказује се филм о Настјењки и њеном вољеном који се због клетве претворио у медведа. Њих двоје се траже у шуми, али не могу да се препознају

и медвед угине од туге. Пацијенткиња Настасја Мартен размишља о „сопственој причи“ и почиње да плаче; има осећај као да се на екрану одиграва њен живот. Једног дана посећује је агент Руске Федералне службе безбедности и испитује је о томе шта је тражила у околини војне базе Кључи, како је могуће да је преживела напад медведа (сведоци кажу да му је у самоодбрани зарила пијук у десну слабину) и да ли је она тајни, специјално обучени агент послат из Француске или САД (пошто је дуго боравила и на Аљасци) да шпијунира руске војне снаге на Камчатки? Након три сата разговора, Мартенова је успела да га убеди да није шпијунка већ антрополог и да се бави етнографским истраживањима.

Њено лечење се наставља у Француској, у болницама Салпетријер у Паризу и Ла Тронш у Греноблу. Време проведено у здравственим установама испуњено је боловима, ноћним морама, операцијама, интроспекцијом у самоћи, комуникацијом са медицинским особљем и психолошкињом према којој осећа отпор и одбија да јој се исповеди, пријатељима, члановима породице, евоцирањем догађаја-удеса, теренских успомена и локалног знања стеченог међу Евенима и Гвич. Под утицајем болничких искустава, почиње да мисли о свом телу као „попришту лекарског француско-руског хладног рата“ и „[политичкој] територији на којој западњачки хирурзи воде расправу са сибирским медведима“ (стр. 51, 62).

Након свих хируршких интервенција, терапија и опоравка у Алпима, уследио је повратак у Русију и на терен, уз нова преиспитивања доживљеног. Последица свих ових догађаја, потреса и процеса који су обележили Настасју Мартен у психо-физичком али и антрополошком, научном погледу, био је губитак старог идентитета и стицање новог, нежељеног. Стога се њена аутоетнографија може схватити и као врста аутотанатографије јер је средишња тема књиге суочавање како са претњом могуће смрти у чељустима звери у дивљини тундре, тако и са својим промењеним физичким изгледом (ликом) и сопством. У почетку, жели да прекрије лице велом и да се сакрије од туђих погледа. На питање психолошкиње из Салпетријера како се осећа „психолошки“, одговара: „поцепано, поломљено, разорено“, али живом. И пркосно узвраћа, на коментар психолога да „лице представља идентитет“: „Изгубљени идентитет унакаженог као пресуда представља насиље“. Иако се Мартенова супротставља схватању о „једнозначном, једноврсном и једнодимензионалном идентитету“, дубоко је свесна да је изгубила оно што је некад одржавало неку врсту јединствености, за коју се испоставило да је крхка, и да се сада

треба изнова саставити, односно помирити са *алџер* елементима на свом лицу (стр. 45).

Настасја Мартен се нашла у интерпретативном међупростору (или вакууму) између два различита и супротстављена система мишљења: домородачког анимистичког тумачења и оног западњачке науке, према којем је њен ход у сусрет медведу, у „загрљај звери“, манифестни израз насиља у себи пројектованог споља на медведа. Према традиционалном тумачењу Евена, била је најпре *маџуха*, медведица, она коју је изабрао дух медведа без њеног знања о томе и пре сусрета. Уочи поласка на планинарску експедицију, њен исцелитељ Андреј, који ју је две недеље лечио, подучавао о свету испуњеном духовима и тумачио њене кошмарне снове, упозорава је да је дух медведа познаје, прати и чека. Након сусрета и „рвања“ са стварним медведом, који је у својим чељустима однео део њеног меса, крви, костију и зуба, оставивши трагове својих зуба и тешког задаха у њеном телу и духу, постала је *миегка*, „она коју је обележио медвед, она која живи између два света“. Ни једно објашњење је не задовољава. „Ево каква је наша тренутна ситуација, моја и медведова. У жижи смо читавог света, а нико ништа не разуме“ (стр. 87). Одбија да је уклопи у наизглед „привлачна“, редукционистичка или „отрцана“ тумачења: „суочени смо са семантичком празнином, простором изван видокруга, који застрашују и тичу се свих заједница“. Њен избор је да остане у зони лиминалности, да борави на симболичкој „ничијој земљи“.

Године 2022. Настасја Мартен је објавила нову књигу о етнографији Евена, њиховом начину отпора држави и одговорима на системску кризу (политичку, економску и еколошку), посматрајући их из компаративне антрополошке перспективе (претежно кроз поређења са искуствима народа Гвич) – *À l'est des rêves. Réponses even aux crises systémiques* (Источно од снова: одговори Евена на системске кризе). У свом приказу књиге, њен француски колега Солал Риже (Rutgé 2022), историчар и социолог, с једне стране, афирмише писање Мартенове тако што га смешта у традицију путописне и етнографске литературе која се протеже од Жана де Лерија до Клода Леви-Строса. Треба поменути и руску традицију писања, бар кад је реч о проучавањима Сибира. Антон Павлович Чехов је још 1890. путовао по Сибиру и боравио на Сахалину, где је спровео своја квантитативна и квалитативна истраживања у кажњеничкој колонији, међу прогнаницима и домороцима, а његова документарна књига је преведена на енглески 1967. под насловом *The Island: A Journey to Sakhalin* (в. Čehov 1988; Popkin 1992). С друге стране, Риже испољава здраву дозу

скепсе и критичности према антрополошкој теоризацији проблемâ у књизи Мартенове, њеним генерализацијама на основу етнографског микро-плана и интерпретацијама ширег социо-политичког и историјског контекста, а посебно односа доминације и моћи између већинске руске нације и домородачких заједница, у „манихејским“ категоријама или црно-белој оптици.

Будући да су дијалог и размена критичких мишљења о горућим проблемима савременог света потребни и пожељни, домаћи читаоци попут потписнице ових редова, заинтересовани за рецентна истраживања и расправе у социјалној антропологији, друштвеним и хуманистичким дисциплинама, вероватно с нестрпљењем очекују преводе ове и других књига смеле, борбене и резилијентне теренске истраживачице и ауторке каква је француска антропологиња Настасја Мартен.

Литература

- Chekhov, Anton. 1967. *The Island: A Journey to Sakhalin*. Washington Square Press.
- Čehov, Anton P. 1988. *Otok Sahalin*. Zagreb: August Cesarec.
- Martin, Nastassja. 2021. *In the Eye of the Wild*. New York: The New York Review of Books. Translated from the French by Sophie R. Lewis. Kindle.
- Popkin, Cathy. 1992. „Chekhov as Ethnographer: Epistemological Crisis on Sakhalin Island“. *Slavic Review* 51 (1): 36–51. DOI: <https://doi.org/10.2307/2500260>
- Rutgé, Solal. 2022. “Nastassja Martin, À l’est des rêves. Réponses even aux crises systémiques”, *Lectures*, 9. 11. 2022, <http://journals.openedition.org/lectures/58748> (pristupljeno 3. 01. 2023); DOI: <https://doi.org/10.4000/lectures.58748>.
- Šćepanović, Sandra. 2021. *Empedokle – o ustrojstvu sveta i ljudskoj sudbini*. Novi Sad: Akademska knjiga. Fragmente s grčkog prevela Marjanca Pakiž.

Гордана Горуновић